

демократія, верховенство права, верховенство закону, державна влада, права людини.

Labo O. Prospects and Problems of Formation of Institutes of Civil Society in Ukraine. Today the general interest to the problems of civil society has grown considerably. Quality and rates of democratization of society have crucial importance in an assessment of changes in Ukraine from the point of view of image of the country in the interstate relations and influences of world institutes. It has been proved in the article that in real public life civil society and the constitutional state are the interconnected institutes which functioning is provided with the rule of law, and it reliably guarantees and protects the rights and freedoms of citizens. The institutional partner system «the state – civil society» ought to be created on the basis of integration of efforts of society and the state in Ukraine. According to the author's point of view the elements of civil society are the following: existence of the democratic constitutional state; self-management of the voluntary organizations, associations and individuals; variety of forms of ownership; market economy; pluralism of ideologies and political views; multiparty system; access to the participation in the state and public affairs for all citizens; mutual responsibility of the state and citizens for the implementation of democratically adopted laws; the developed civil political culture and conscience; the priority of the citizens' rights over the state laws; control of society over the activity of government bodies; existence of the developed social structure and variety of social initiatives.

Key words: state, civil society, democratization of society, democracy, rule of law, government, human rights.

УДК 342.951: 620.9

В. Піцикевич

Історія ліцензованої діяльності у сфері паливно-енергетичного комплексу України з давнини до початку ХХ ст.

У статті досліджено історію ліцензованої діяльності у сфері паливно-енергетичного комплексу України з моменту зародження її витоків до початку ХХ століття. Встановлено, що витoki формування ліцензованої діяльності у сфері паливно-енергетичного комплексу України прослідковуються від Давньоруської держави. Найбільшого розвитку та нормативного врегулювання ліцензована діяльність у сфері ПЕК України набула за часів Австрії та Австро-Угорщини.

Ключові слова: регалія, гірнича регалія, ліцензія, ліцензована діяльність, паливно-енергетичний комплекс України.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ліцензована діяльність у сфері паливно-енергетичного комплексу (далі – ПЕК) України відноситься до небезпечних видів господарської діяльності, ефективне провадження якої слугуватиме здобуттю енергетичної незалежності. Висвітлення історії її розвитку, починаючи з часів зародження, надасть можливість переглянути досвід минулих років та запозичити з нього позитивні моменти. Це, в свою чергу, сприятиме зміцненню енергетичної безпеки України.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Історію ліцензування дотично або більш предметно висвітлювали у своїх працях такі особи як А. Антонович, О. Грицан, А. Гуцин, Г. Жолобова, О. Карпенко, Р. Кірін, Л. Коритко, Р. Макітра, П. Пальчук, Я. Хонігсман, А. Шеваріхін, Л. Шестак та ін.

Мета й завдання статті. Окремого висвітлення історії ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України з моменту зародження її витоків до початку ХХ століття не проводилось. Відтак, це є метою даної статті. Завданням статті є аналіз, збирання та розкриття інформації щодо зародження та розвитку ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України до початку ХХ століття.

Вклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Первинними проявами зародження ліцензування у сфері ПЕК можна вважати принцип гірничої регалії. Витoki принципу гірничої регалії починають з'являтися у VIII ст. та остаточно формуються у Європі впродовж XII ст. (в Італії навіть у XI ст., Німеччині – XIV ст.). Одним із перших актів, заснованих на принципі гірничої регалії, вважається пожалування імператором франко-німецьким

Людовиком Благочестивим монастирю Корвей права на розробку родовища кам'яної солі (833 р.). Принцип гірничої регалії вважається специфічним проявом господарських відносин феодального ладу. Юридичний зміст принципу гірничої регалії полягає у виключному праві монарха на розробку всіх, чи, принаймні, більшості корисних копалин.

Поняття «регалія» у загальному розумінні (лат. *regalis* – те, що належить монарху), як відомо, означає монопольне особисте право монарха на отримання певного доходу. Принцип гірничої регалії під час визначення елементів відповідних правовідносин виходить із наступних положень: надра не входять до складу земельної ділянки, становлячи особливий незалежний від поверхні землі об'єкт правовідносин; землевласник не є *ipso facto* власником надр; надра та всі корисні копалини, що в них знаходяться, належать на праві власності монарху; дозвіл на здійснення гірничої справи на платних засадах та особу-надкористувача обирає монарх. Відповідно до позиції Р. Кіріна гірнича регалія була основою феодального права і суть її полягала у тому, що монарх як виключний власник надр надавав привілеї на користування надрами [1, с. 8–18].

Отже, гірничі регалії у феодальні часи за своєю суттю була спеціальним дозволом (ліцензією), який видавав монарх, визначеним ним особам у вигляді привілеїв на здійснення діяльності, яка підлягала обмеженню. Особи, які отримали таку регалію, набували право видобутку корисних копалин, тобто право провадження регальної (ліцензованої) діяльності. Аналізуючи наукові напрацювання С. Юрія та В. Федосова, впливає, що за часів Київської Русі також діяли гірничі регалії [2, с. 47], а відтак зародження витоків ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України відбулось в Київській Русі.

Територія України – Східна Галичина, Прикарпаття та Карпати (сучасна Львівська та Івано-Франківська обл.) – здавна була багата на нафту, бітум та озокерит, що їх місцеві жителі використовували спочатку для власного вжитку, а згодом – і для торгівлі. З X ст. землі Галичини, як окремі князівства, входили до складу Київської Русі. У 1340 р. вони були захоплені Польським королівством. У Галичині нафту називали нафтова ропа, нафта, земляна олія, скельна олія, скалоолій, кип'ячка, поркура, петроль, петролеум та найпоширенішою назвою нафти була ропа (гора).

На території Польщі, до якої входила Галичина, діяли старі п'ястівські гірничо-правничі норми, за якими право на видобуток земних багатств належало винятково королю (так звані «регалії») до 1573 р., тобто до прийняття ухвали Сейму під Каміоною (Kamionna) [3, с. 3–5].

Королі видавали привілеї на пошукові та розв'язувальні роботи на будь-яких землях для того, щоб особа, яка першою відкриє родовище або поклади корисних копалин, отримувала право на їх розробку за умов сплати на основі регального права, так званої, «ольбори» або гірничого чиншу до королівської казни. Фактичне володіння надрами залишалось за гірничопромисловиком, який отримав королівський дозвіл або ліцензію на право ведення гірничого промислу [1, с. 39–51].

1772 р. ослаблена війнами, внутрішніми суперечностями і шляхетською анархією Річ Посполита була поділена між трьома монархічними державами – Австрією, Пруссією і Російською імперією. Західноукраїнські землі дістались Австрії [4, с. 6]. Разом з тим в «Указі по Гірничому відомству», виданому 1553 р. зазначалось: «не можна ані продавати, ані купувати мінерали без відома гірничого судді». Цей указ був відмінений тільки «Загальними австрійськими правилами ведення гірничих робіт» (австрійським Гірничим статутом 1854 р.). До того часу залишався й незмінним принцип гірничої регалії, що фактично діяв разом із певними елементами гірничої свободи і до цього, та захищав виключне право власності монарха на надра у межах його держави та право на отримання певної плати або відомого відсотку від прибутку користувачів надр при видобуванні корисних копалин [1, с. 63].

1804 р. видано австрійський цісарський патент (закон), у якому вказувалося, що усі бітумні мінерали є власністю держави, т. зв. «регалії», і на гірничий видобуток яких видавався офіційний дозвіл [3, с. 17].

1810 р. видано перший урядовий документ про нафтову ропу «Декрет Дворової палати» до Гірничого суду в Дрогобичі, що визнавав ропу за мінерал [5, с. 4], а саме: на підставі подання Дрогобицького Гірничого суду 2.08.1810 р. у Відні було видано Декрет Державної Канцелярії, скерований до Гірничого суду в м. Дрогобичі. В ньому зазначалося, що усі мінерали, які вміщують у собі земну олію («Bergöl», «erdoël»), тобто нафту і земну живицю (природний асфальт); («Bergpesch», «erdharz»), тобто озокерит (природний бітум), належать до державних мінералів, тому не можуть бути земельною власністю, а дозвіл на їх експлуатацію повинна надати держава.

Першим, хто одержав такий дозвіл, був підприємець у Бориславі Йоган Митис, якому цього ж 1810 р. Дрогобицький Гірничий суд надав право видобутку земного воску (нафти). У Дрогобичі 1831 р. офіційний дозвіл на видобуток нафтової ропи одержав адміністратор державного маєтку шляхтич Ю.

Міцевські [3, с. 17–23]. У 1843 р. дозвіл на видобуток нафти отримало управління державних лісів у Дрогобичі, а в 1858 р. – підприємець Клегер [5, с. 4].

За Австрійським гірничим статутом 1854 р. (§3) до видів корисних копалин, які становлять предмет гірничої регалії, тобто вилучені із розпорядження землевласника, входять «гірничі смоли» (Erdharze). У 1855 р. австрійське Міністерство фінансів дало роз'яснення, що озокерит належить до виду гірничих смол. Згодом у 1860 р. це стосувалось і нафти [1, с. 72].

Л. Коритко зазначає, що засобом державного регулювання господарської діяльності в Австро-Угорщині можна вважати концесію, яка регулювалася Промисловим законом від 20 грудня 1859 р. (нова редакція від 16 серпня 1907 р.). Відносини з приводу одержання концесії в Австро-Угорщині мали схожу правову природу з відносинами комерційної концесії та ліцензування в сучасній Україні.

Для одержання дозволу необхідно було подати заяву (подання) до повітового старости із зазначенням суб'єкта господарювання, виду діяльності та місця її здійснення. Від імені юридичних осіб заяву підписували два члени дирекції та скріплювали печаткою, додавалась копія статуту. Фізичні особи власноручно підписували заяву і надавали свої документи. Якщо для здійснення певного виду діяльності необхідно було мати відповідний фах, то додавались документи, що його підтверджували [6, с. 115]. Відтак, процедура отримання спеціального дозволу, яка існувала за часів Австро-Угорщини, є подібною до процедури подання заяви про видачу ліцензії на провадження ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України.

1860 р. видано закон, у якому йшлося про те, що скальна олія є особливою копалиною, для експлуатації якої необхідний спеціальний дозвіл. Згідно з австрійським державним і крайовим законодавством за порушення порядку використання надр було встановлено відповідальність. Для Галичини було видано крайовий Гірничий закон від 17 грудня 1884 р., відповідно до якого передбачено сплату штрафів від 50 до 100 золотих ринських (§46), а за повторного порушення – до 200 золотих ринських за початок роботи копальні без попереднього дозволу органів влади (§14) [7, с. 112].

Про окремі вимоги, які висувались до ліцензованої діяльності у сфері ПЕК на території України за часів Австро-Угорщини, йдеться у праці Р. Макітри та М. Семенюк. Вони зазначають, що у 1886 р. на основі звіту гірничого інспектора А. Навратіля (Nawratil) про умови праці на цих мініфірмах влада поставила їх під нагляд гірничих урядів, а 1897 р. видала розпорядження, згідно з яким усі чинні шахти мають бути сучасно обладнані і знаходитися на відстані не менше, ніж 60 м. одна від одної [8, с. 109].

У другій половині ХІХ ст. Галичина стає центром нафтовидобутку у Центральній Європі, причому нафта стає ходовим товаром і у центрах Галичини, і в усій Австро-Угорщині. «Ще недавно, – писав І. Франко – невідоме село поміщиків Карницьких, потім відоме під назвою Борислав, все більше приваблювало баламутів і спекулянтів, які прагнули наживи» [9, с. 11–12].

На українських землях, які перебували в підпорядкуванні Московського князівства, а згодом Російської імперії, також простежувались витоки ліцензованої діяльності у сфері ПЕК. Правові документи у сфері гірничих відносин за часів Івана ІІІ та більш ранні, хоча й містили умови пошуків корисних копалин, права й обов'язки пошукувача, жалувальні привілеї і майнові права, мали характер індивідуальних дозвільних нормативних актів як відповідь на персональні прохання (чолобитні), що подавалися на ім'я государя. Надання права користування надрами за цими грамотами здійснювалось через надання земельних ділянок, дозволів на будівництво гірничих заводів, пошук і видобування корисних копалин на наданих землях, що, власне, й стало основною умовою грамот, які видавалися.

Шостою імператрицею Російської імперії була Єлизавета Петрівна, для економічної політики якої було характерне значне поширення монополій, відкупів, привілеїв, котрі надавались здебільшого особам, наближеним до двору [1, с. 86–93]. О. Грицан зазначає, що першою українською пам'яткою права, в якій згадується гірничя регалія, можна вважати «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743) – кодифікований акт, на основі якого відносини в Україні та Росії врегульовувалися на загальнодержавних засадах. У «Правах ...», зокрема, зазначалося: «... знайдені руди, мінерали, різні барвні речі, мають бути взяті на «монарха» [10, с. 15].

Історію ліцензування досліджував А. Шеваріхінов, вказавши на окремі елементи ліцензованої діяльності у сфері ПЕК: гірництво має особливу організацію, оскільки, по-перше, кількість існуючого гірського матеріалу обмежена і тому потрібна раціональна його розробка; по-друге, розробка ця може бути надана приватним особам, діяльність яких повинна бути контрольована; по-третє, розробка копалень пов'язана з багатьма небезпеками, які не завжди беруть до уваги приватні товариства й особи. Таким чином, завдання управління стосовно гірництва полягає перш за все в тому, щоб

приватні інтереси підпорядковувались спільним інтересам [11, с. 20].

До заходів, спрямованих на правильне розроблення корисних копалин, необхідно віднести вимоги, за якими промисловці, здійснюючи розроблення надр на казенних землях, доручали цю роботу відповідальним технікам-спеціалістам, які мають диплом від уряду. Це необхідно для запобігання небезпеці для життя і здоров'я робітників [12, с. 8]. Водночас відповідно до Гірничого статуту 1895 р. зайняття нафтовим промислом для іноземців можливе було лише з особливого дозволу, який надавали кожному окремому випадку [13, с. 79].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, зародження ліцензованої діяльності у сфері ПЕК відбулось у часи феодальної системи права та пов'язано із формуванням принципу гірничої регалії. Відповідно до нього право на видобування корисних копалин підлягало обмеженню, оскільки для набуття цього права особа зобов'язана була отримати у монарха спеціальний дозвіл (гірничу регалію) на право провадження регалією (ліцензованою) діяльністю, за видачу якого сплачувались кошти. Гірничі регалії також були поширені у Київській Русі, а відтак витоки формування ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України прослідковуються від Давньоруської держави. Існування гірничих регалій, а, відповідно, і ліцензованої діяльності у сфері ПЕК України, спостерігалось за часів перебування території України під Польським королівством, Річчю Посполитою, Австрією, Австро-Угорщиною, Московським князівством, Російською імперією. Водночас найбільшого розвитку та нормативного врегулювання ліцензована діяльність у сфері ПЕК України набула за часів Австрії та Австро-Угорщини.

Джерела та література

1. Кірін Р. С. Історія гірничого права : навчальний посібник / Р. С. Кірін. – Дніпропетровськ: Державний ВНЗ «Національний гірничий університет», 2011. – 246 с.
2. Юрій С. І. Фінанси : підручник / С. І. Юрій, В. М. Федосов. – К.: Знання, 2012. – 687 с.
3. Микулич О. Нафтовий промисел Східної Галичини до середини XIX століття / О. Микулич. – Дрогобич: Коло, 2004. – 32 с.
4. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, О. І. Мікула, І. Ю. Настасяк. – Львів: Тріада плюс, 2002. – 82 с.
5. Іваницький Є. А. Історія Бориславського нафтопромислового району в датах, подіях, фактах / Є. А. Іваницький, В. Й. Михалевич. – Дрогобич: Добре серце, 1994. – 125 с.
6. Коритко Л. Я. Характеристика засобів регулюючого впливу та контролю австрійської держави за діяльністю суб'єктів господарювання (друга половина XIX – початок XX ст.) / Л. Я. Коритко // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 2. – С. 112-117.
7. Коритко Л. Я. Становлення юридичної відповідальності за екологічні правопорушення в XIX – поч. XX ст. (на прикладі австрійського законодавства) / Л. Я. Коритко // Держава і право: збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. – 2012. – № 56. – С. 110-114.
8. Макітра Р. Сторінки історії нафтового промислу на Прикарпатті (1815–1900 рр.) / Р. Макітра, М. Семенюк // Геологія і геохімія горючих копалин. – 2010. – № 2. – С. 105-115.
9. Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в нафтову промисловість Західної України / Я. С. Хонігсман. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1958. – 89 с.
10. Грицан О. А. Організаційно-правове забезпечення контролю за раціональним використанням та охороною надр в умовах входження України до складу Російської імперії (кін. XIX ст. – поч. XX ст.) / О. А. Грицан // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2009. – № 21. – С. 13-18.
11. Шеваріхін А. Ліцензування підприємницької діяльності: історичний аспект / А. Шеваріхін // Економіка, фінанси, право. – 1999. – № 6. – С. 20-23.
12. Антонович А. Я. Курсь государственного благоустройства (полицейского права) / А. Я. Антонович. – К: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1890. – Ч. 2. – 312 с.
13. Жолобова Г. А. Изменение торговой правоспособности физических лиц в пореформенной России конца XIX – начала XX вв. / Г. А. Жолобова // Государство и право. – 2004. – № 5. – С. 74-80.

Пицкевич В. История лицензированной деятельности в сфере топливно-энергетического комплекса Украины с древности до начала XX в. В статье исследована история лицензированной деятельности в сфере топливно-энергетического комплекса Украины с момента зарождения ее истоков до начала XX века. На основе анализа научных работ и историко-правовых источников определено, что лицензированная деятельность в сфере топливно-энергетического комплекса Украины развивалась давно, а следовательно имеет свою определенную историю. Проведенное исследование зарождения обязанности получения лицами в органах власти специальных разрешений на осуществление горного дела – горной регалии – позволило сделать вывод, что по своей сути горная регалия была специальным разрешением (лицензией). Установлено,

что горные регалии также были распространены в Киевской Руси, а следовательно истоки формирования лицензированной деятельности в сфере топливно-энергетического комплекса Украины прослеживаются от Древнерусского государства. Во времена пребывания территории Украины под Польским королевством, Речью Посполитой, Австрией, Австро-Венгрией, Московским княжеством, Российской империей лицензированная деятельность в соответствующей сфере и в дальнейшем идет эволюционным путем и подвергается постоянному развитию.

Ключевые слова: регалия, горная регалия, лицензия, лицензированная деятельность, топливно-энергетический комплекс Украины.

Pitsykevych V. History of licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine from ancient times to the beginning of XX century. This article examines the history of the licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine since the inception of its origins to the beginning of XX century. Based on the analysis of scientific publications and historical and legal sources it was determined that licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine developed long ago and therefore has a certain history. It was conducted a study about establishment of obligation for receiving by persons in government authorities, special permits for mining – berg regal – made it possible to conclude that essentially, berg regal was a special permit (license). It was established that berg regal was also distributed in Kyiv Rus', thus forming the origins of the licensed activity in the fuel and energy complex in Ukraine traces from Ancient Rus'. Subsequently, during the stay of Ukraine under the Poland Kingdom, Rzecz Pospolita, Austria, Austria-Hungary, Moscow principality, Russian Empire licensed activities in the relevant area continue through evolution and has a constant development.

Key words: regal, berg regal, licence, licensed activity, fuel and energy complex in Ukraine.